

Az első katolikus telepek megalapítása Moldvában¹

1. AZ ELSŐ KATOLIKUS TELEPEK LÉTREJÖTTE

Amikor a teuton lovagok Moldvába és Munténiába áttelepedtek, az itt lakó románok nem tartoztak a Szent Székhez. Annyira hűen ragaszkodtak a vallásukhoz, hogy se a teuton, se a dominikánus szerzetesek nem tudták őket áttéríteni a katolikus hitre, mi több, ők térítették át a saját hitükre mind a magyar, mind pedig a szász katolikusokat, akik Erdélyből érkezvén „egy néppé lettek ezekkel a vláhokkal”, amint ezt a tényt egy 1234. november 14-én kelt pápai levél,² amire még visszatérünk, a tudomásunkra juttatja. A dolgok ilyenén állása mellett magától felvetődik a moldvai katolikus egyház eredetének problémája. Nem tagadható le az a tény, hogy az első katolikus telepek megalakulása Moldvában bizonyos ellenállásba ütközött. Egyfelől igaz az, hogy a székelyek hagyományos székeikbe letelepedetten éltek már a teuton lovagoknak a Barcaságba történt behívása előtt (1211). Ők az erdélyi püspökség fennhatósága alá tartoztak, amint ez kitűnik egyebek mellett abból is, hogy Vilmos, erdélyi püspök a teuton lovagok földjére emigrált székelyek egykori egyházi adóját is magának követelte.³ Nem kizárt, hogy azoknak a székelyeknek egyes csoportjai, akiket a Barcaságba látunk áttelepedni, a Tatros völgyébe is átjutottak, a Kárpátok lejtőire, amelyek jobb védelmet biztosítottak a kunok gyakori támadásai ellen, még a teuton szerzeteseknek az ide történő bejövetele előtt. Másfelől, köztudott dolog az is, hogy a szászok II. Géza (1141–1161) uralkodása idején telepedtek le Erdélyben, aki több kiváltságot is biztosított a számukra, amelyek közül csupán azt az egyet említeném, amelyet II. András is megerősített, és amely kiváltság hozzásegítette a szászokat, hogy az egész ország területén megtelepedjenek: a szász kereskedőknek biztosított kedvezmények.

Kereskedőik szabadon közlekedhettek az egész országban, felmentést élvezve a vám- és minden egyéb adófizetési kötelesség alól.⁴ A kereskedésen kívül szorgalmas munkásaik bányakitermeléssel is foglalkoztak, innen a „bánya” szót tartalmazó erdélyi helynevek előfordulása⁵, ahol a szászok megtelepedtek. Nem kizárt, hogy a szászok, miután bizonyos erdélyi központokban megtelepedtek, átkelve a hegyeken, a Kárpátok külső íve mentén is szász kolóniákat hoztak létre, amire még a teutonok megjelenése előtt kerülhetett sor.

Így Iorga úr él a gyanúperrel, hogy „a szászok már 1200 táján kijöttek Erdélyből” Észak-Moldvába, amely terület ugyancsak védhetőbb volt a kunok támadásai ellen. „Különösen a Kárpátok íve és a Moldva folyó által bezárt szög területe vonzotta őket, amely fémekben igencsak gazdag volt, itt megtelepedvén megalapították Moldvabánya (a Moldva folyó melletti bánya) városát.”⁶ Mint ahogy az elkövetkezőkben is látni fogjuk, a szászok moldvabányai „honfoglalása”, még a teutonok bejövetele előtti időkben, nem is olyan elképzelhetetlen. A rendelkezésre álló dokumentumok alapján mégis Moldva első katolikus kolóniái a teuton időkből adathatóak (1211–1226), ezért fel kell tételeznünk, az akkor már létező kolóniák esetében, hogy ezek megerősítést kaptak a teuton lovagok védelme alatt bejövő újabb kontingens által, vagy ahol nem létezett még telep, újak létesültek a teuton lovagrend védőpajzsa alatt.

A lovagrend történetéről szóló dokumentumok alapján a katolikusoknak a Kárpátok külső lejtőin történt első alászállását az 1211 és 1222 közötti időkből kell adatolnunk, mégpedig II. András 1222-ben kiállított diplomája alapján, amelyben helybenhagyja és megerősíti a teutonoknak 1221-ben kiállított adománylevelét. A teuton lovagrend védelme alatt a szász, magyar és székely telepesek ebben a periódusban megtelepedtek itt, a Kárpátokon túli területen (Moldvában és Munténiában), ahol a teutonok kővárakat és városokat hoztak létre.

Az ilyen jellegű emigráció nem lehetett a királynak tetsző dolog, több okból kifolyólag is, és az 1222-es diplomájában megtiltotta a lovagrend területére irányuló további kitelepedéseket, parancsba adva, hogy a lovagrend elégedjék meg „a földjére eddig letelepedett lakosok számával”, „a mi országunk vendégeinek”, „a mi embereinknek”, írja a király, ezentúl többé nem engedélyezzük a lovagok földjére történő átköltözést. A továbbiakban nyilvánvalóvá válik, hogy a „hospites terrae nostrae” kifejezésen a szászokat, a „homines nostri” kifejezésen a magyarokat és székelyeket értette a király.⁸ – „Ungari vel siculi” – értelmezi e neveket az erdélyi püspök.⁹

Az emigráció azonban, mindezek ellenére, tovább folytatódik. A lovagok semmibe vették az 1222-es diplomában megszabott feltételeket, magukat függetlennek tudva a magyar király fennhatóságától, különösen a Kárpátok karéján kívüli területeken, így a katolikus kolóniák tovább gyarapodhattak és erősödhetek 1225-ig, amikor is

II. András, megelégtelve a lovagrend túlkapásait, elűzte őket, mivel nem tartották be az 1222-es diplomában előírtakat. Az 1223. január 12-i pápai rendelet alapján¹⁰ a teutonok területe fölül kirendelt főpap fennhatósága alá tartozott a Kárpátok ívén belül is, és ezen kívül is, a „transzalpin” zónában letelepedett katolikus lakosság, „közép és klérus”, amelynek lelki gondozása a barcasági főpap hatáskörét képezte.¹¹

Az elmondottak alapján azt a következtetést vonhatjuk le, hogy nemzetiségi szempontból a Moldvában létrehozott katolikus kolóniák lakói csupán a „hospites terrae nostrae”, tehát a szászok. Szóba kerül továbbá a „homines nostri” népség, tehát a magyarok és székelyek. Abból a tényből, hogy a „castrum munitissimum” keretébe tartozó kun betolakodók egy része feleségestől és gyermekestől felvette a katolikus hitet,¹² véleményünk szerint még nem beszélhetünk kun nemzetiségi kolóniáról Moldva területén. Ami a románokat illeti, ők nemcsak hogy nem voltak katolikus vallásúak, de a saját, nem egyesült, keleti vallásuk felvételére ösztönözték a katolikus szászokat és magyarokat is, mint ahogyan tudósít erről IX. Gergely pápa 1234. november 14-én kelt levele, amely megerősít bennünket mindabban,¹³ amit az első katolikus kolóniák etnikai viszonyairól eddig állítottunk.

A rendelkezésre álló dokumentumok lehetővé teszik, hogy Moldva teuton időkbeli katolikus klérusáról beszélhetünk. A Barcaság területén a teuton szerzetesek gondoskodtak arról, hogy elegendő számú lelkipásztor végezze a katolikus hívek lelki gondozását. 1223-ban „elég nagyszámú papság működött”, úgyhogy a pápának főpapot vagy dékánt kellett kineveznie, egészen addig, amíg a hívek száma annyira gyarapodik, hogy a római pápa püspököt állíthatott hivatalba.¹⁴

Ezek a papok egyik szerzetesrendhez sem tartoztak. Nem tartoztak a teutonokhoz, mivel ezek a Barcaság területén maradtak a rend elüldözése után is¹⁵; nem a dominikánusokhoz, hisz azok éppen hogy megtelepedtek Alba Regiában (ezt egy elkövetkező alkalommal részletesebben bemutatjuk); nem tartoztak a ferencesekhez sem, mivel ez a rend csupán 1228-ban lépett Magyarország földjére¹⁶, Moldvába pedig csak jóval később; a ciszterciákhoz sem, mivel ez a rend csak 1240-ben kapja kézhez a teuton lovagoktól elvett templomokat¹⁷; a Benedekrendiekéről és a premontreiekről még szó sem lehet; más rendek ekkor nem léteztek Magyarország területén.¹⁸ A barcasági papok a szekuláris (világi) klérushoz tartoztak.

A teutonok kiüldözése után ezek, élükön a főpapjukkal, konfliktusba keveredtek az erdélyi püspökséggel, amelyik rájuk is ki akarta terjeszteni fennhatóságát. E konfliktusnak köszönhetően megőrződött azoknak a világi papoknak a neve, akik 1235-ben még életben voltak: „Leo de Dubucha, Gotfridus de Aqua Calida, Nicolaus de Cormosbach, Conradus de Venetiis, Bernardus de

Debran, Hermannus et Gerlacus, sacerdotis de Sarcam”.¹⁹ Valamennyi világi pap lelkipásztori feladatkört is betöltött a transzalpin zónában, ugyanakkor a barcasági főpap vagy dékán alá is tartozott. A moldvai magyarok és szászok eltartották papjaikat. Így a kun püspökség megalapításakor (1227) „capellani et sacerdotis” (káplánok és papok) működtek itt, és a gazdag magyarok meg szászok közül sokan „jus patronatus”-szal rendelkeztek; egyes laikusok oly módon avatkoztak be a vallásos ügyekbe, hogy Robert de Strigoniussnak, a kun püspökség megalapítójának intézkedéseket kellett foganatosítania ellenük.²⁰

Azzal a következtetéssel zárjuk a barcasági és „hegyentúli” papokról szóló kis jegyzetünket, hogy a világi klérus képezi a moldvai katolikus egyház létrejöttének alapjait.

2. AZ ELSŐ MOLDAI KATOLIKUS KOLÓNIAK ÁLTAL BELAKOTT HELYSÉGEK

Hogyha azt a feladatot tűzzük ki célul, hogy megállapítsuk pontosan, milyen moldvai helységekre telepedtek az első katolikus kolóniák, a közvetlen források hiánya miatt eléggé nehéz helyzetbe kerülünk. Ahhoz, hogy határozott álláspontra jussunk, mégis elegendő ismerv áll a rendelkezésünkre.

Legelőször is, megalapozottnak látszik az a megállapítás, hogy a régi Tatros zónának a székelységi magyarokkal történt első betelepítése a teutonoknak a Kárpátokon túli terjeszkedési korszakára tehető (1211–1225). Valóban, e terület toponímiája nagy határozottsággal utal arra, hogy a Kárpátok moldvai lejtőit a székelyek a román betelepülés előtti időkben foglalták el, legalábbis, ami a nagyobb tömegekben történő betelepülést illeti. Ennek a területnek a toponímiájából kikövetkeztethető argumentációt elég részletességgel tárgyalja Radu Rosetti úr a Román Akadémia Évkönyvében.²¹ Az elkövetkezőkben röviden összefoglaljuk a Rosetti úr által előterjesztett argumentáció lényegi vonatkozásait.

Ha Észak-Moldvából ereszkedünk le déli irányba a Kárpátok lejtőin, Szucsáva és Nyámc megyékből Bákó megyén át Putna megyéig, és azokat a helyneveket tesszük vizsgálat tárgyává, amelyeket a románság adott a történelmi Magyarországot Moldvától elhatároló havasoknak, néhány szembeötlő és érdekes következtetésre jutunk a megoldásra váró problémát illetően.

„A Szucsáva és Nyámc megyék román parasztsága által a Moldvát a történelmi Magyarországtól elhatároló havasoknak adott elnevezéseket illetően²² leszögezhetjük, hogy ezek szinte kivétel nélkül román eredetűek²³, ezen havasok megnevezéséhez a magyarok nem rendelkeznek saját nyelvi megfelelővel, román szavakat használnak, mint ahogy ez kiténik a hivatalos toponímiákból: a Dealul Verde magyar megfelelője: Djálul Verde, a Drăgoiasa pedig Dragojásza.

„Azonban – folytatja eszmefuttatását a történész – amint a régi Tatros vidékének határához érünk, szinte

kivétel nélkül csak magyar elnevezésekkel találkozunk, amelyeket a románok is átvettek, és ezeknek – többségükben – nincs is román változatuk.²⁴ Így: Tarhaoş = Tarhavas, Aldamaş = Áldomás, Apahaoş = Apa-Havas, Cherebie = Kerek-Bükk, Şolintar = Súlyom-tár, Muieruş = Magyaros, Nemira-Mare = Nagy-Nemere²⁵, Nemira-Mică = Kis-Nemere, Miches = Mikes, Şandru-Mic = Kis-Sándor, Şandru-Mare = Nagy-Sándor, Cheşchieşul = Kecskés, Haloşul = Halas stb.

Ha azonban Putna megye határáig eljutottunk, a régi határ havasainak nevei többségükben újra román nyelvékké válnak. Ezenkívül Rosetti úr leszögezi, hogy a magyar elnevezések nem csupán a határ-havasok nevére szorítkoznak, hanem az egész régi Tatros vidéke számos magyar helynévvel tarkított... Jellegzetes jelenség, hogy ahol manapság mutatóban sincs magyar lakosság, mint például Mănăstirea Caşinului (Kázonmonostor) helységben, a Kázon vizébe ömlő patakok elnevezései a következők: Calasăul, Haloşul-Mic és Haloşul-Mare, hasonlóképpen a patakok fölé magasodó hegyek: Calasăul, Haloşul-Mic és Haloşul-Mare.

Căiuţul (Keiutzul) községbe a pralėjai (Pralea) magyar kolóniát a XIX. század elején telepítették, azonban a Căiuţul-Mic, Căiuţul-Mare patakok nevei (Kőutz = Köves) már a XVII. századi dokumentumokban is fellelhetők.²⁶

E tények alapján Rosetti úr leszögezi: „Ez a jórészt magyar toponímia csupán annak tudható be, hogy a szóban forgó helységek helyneveiket a magyaroktól kapták, és hogy a románok, akik a magyarok után telepedtek be, itt már magyar helyneveket találtak. Sok régi magyar helynevet minden bizonnyal románokra cseréltek át, ennek ellenére bizonyos számuk megőrizte régi magyar formáját napjainkig. Számomra több mint valószínű, hogy a (román – a ford. megj.) honfoglalás előtt a később Tatros vidékének nevezett területet legalább részben magyarok lakták.”²⁷

Amíg a magyarok, akik az erdélyi Székelységről érkeztek Moldvába, és többségükben a Kárpátok lejtőin, a gyönyörű Tatros völgyében telepedtek meg, magyar elnevezéseket adva az általuk megalapított helységeknek, a szászok népes kolóniái a Moldva folyó felső folyását követve ereszkedtek alá, és egyre inkább egyetlen helyen összpontosulva rövidesen egy szép szász várost alapoztak meg, egy erős katolikus központot, Moldva legelső fővárosát, Moldvabányát (Baia). A szászok által a Moldva folyó bal partján alapított város a folyótól vette kölcsön mind a latin, mind pedig a szász elnevezését.

Nagy jelentőséggel bír, hogy ismerjük Moldvabányának a történelem során viselt különböző elnevezéseit, mivel ezen a kutatáson alapul a Civitas Moldaviensis katolikus érsekségének a lokalizációja, amellyel történetünk során

A moldvabányai katolikus templom romjai

foglalkozunk. Mielőtt azonban Moldvabánya régi elnevezéseinek és eredetének a tanulmányozásába fognánk, próbáljuk meg felsorakoztatni a szászok által Moldva területén alapított többi helységeket, amelyeket helyelközzel a magyarokkal közösen laktak.

A Moldva folyó jobb partján, nem messze Moldvabányától, Cornul Luncii irányában található Sasca nevű helység, amelynek eredetére elnevezése is rávall, és amelyet a mi szlavón (ószláv) nyelvű forrásaink is megerősítenek.²⁸ Meggyőződésünket, hogy éppen abból a korból datált szász falualapításról beszélhetünk, amelyről szó van, Auner K. úr is megerősíti.²⁹ Ebből a korból származó szász helységalapítás eredménye kell hogy legyen Neamț is, ahol minden bizonnyal a teuton lovagok emelték azt a ragyogó várat, amelyet a mai napig Teuton- vagy Neamț várának neveznek, és ahonnan, minden valószínűség szerint, a teuton szerzet lovagjai adminisztrálták felső-moldvai kolóniáikat, és gondoskodásuknak köszönhetően békés és virágzó fejlődés bontakozhatott ki.

A fentnevezett vár védelmezte az Erdély területén lévő Beszterce és Radna nevű szász telepeket is. Írjuk ide Neamț területének toponímiáit is: Neamț-hegy, Neamț-folyó, Nemțișor-patak, Târgu-Neamț (Neamcvásár), Piatra-Neamț, Neamț megye stb. Bandinus is feljegyezte, hogy Târgu-Neamț a múltban erős szász központ lehetett: „Hoc oppidum olim soli Saxones incolebant, qui auctoritate simul et pecunia multum valebant; quinque templa eo tempore hic floruisse commemorant.”³⁰

Úgy tűnik, Piatra-Neamțnak is ebből az időből datálható katolikus alapítványnak kell lennie, azonban ezt a magyarok hozták létre, a múltban kizárólag csak magyarok lakták, és Karácsonkő néven szerepel, amely – Bandinus szerint – „olim erat mere Ungaricum”.³¹ Cotnarról is azt tartja a helyi tradíció, és Bandinus is megerősít ebben, hogy az első moldvai fejedelemség idejéből származik, amikor Moldva még a Magyar Korona vazallusa volt.³²

A Vráncai hegyekben emelt Karácsony várának régi romjai és neve is, amely a teuton lovagok Cruceburg elnevezéseit idézi, a teuton szerzetnek ebben az időben keletkezett váraira emlékeztetnek.³³ Ott, a Milcov-folyó mentén emelkedett a latin feljegyzésekben is megörökített Milcovia (Civitas Milcoviensis, Civitas de Mylco), amelyet a tatárbetörés törölt el a föld színéről 1241-ben, az első román környezetben létrejött katolikus püspökség.

Mivel Milcovia város fennállását a korabeli dokumentumok megőrizték, csupán a település helyének a behatárolása problematikus. A legkielégítőbb lehetőség, hogy a néhai város azonos helyen állhatott a Vráncai hegyekben elterülő Crăciuna pe Milcov hellyel, amelynek neve ugyancsak a teuton időkből származó Kreuzburgokra emlékeztet. Legelőször egy egyszerű kis vár lehetett, majd miután Teodorich kun püspök ide költöztette a székhelyét, Milcovia névvel városi státuszt kapott, mint ahogy a római kúria ezt megkövetelte.³⁴ A nép körében

azonban a Kreuzburg elnevezés őrződött meg, és a mostani Crăciuna helynév is innen eredeztethető.³⁵ A fent említettek az első és legfontosabb katolikus helységek Moldva területén.

Fordította: Bartha György

1. In Ioan Ferent: *Începuturile bisericii catolice din Moldova*. Ediție îngrijită de pr. Prof. Dr. Eduard Ferent, Sapiența, Iași, 2004. 61–71.
2. Hurmuzaki–Densușianu: *Documente privitoare la istoria românilor*. Vol. I. 1199–1345. București, 1887. 132., 105. sz. București, 1887.; egyike a számunkra legfontosabb dokumentumoknak (a továbbiakban: *Documente*).
3. Idem 664.: „quod si Ungaros vel Siculos ad dictam terram transire contigerit, nobis et ecclesiae nostrae in decimis teneantur responderi”.
4. Idem 85. 62. sz.: „mercatores eorum ubicumque voluerint in regno nostro sine tributo vadant et revertantur”.
5. L. „Baie” szócikket a Román Nyelv Szótárban (Dicționarul limbii române), amelyet jelenleg a Román Akadémia (Acad. Rom.) tesz közzé.
6. N. Iorga: *Istoria românilor*. București, 1919. 72.
7. *Documente*, 1. 75.: „homines quoque nunc terram inhabitantes praedictam ad eorundem fratrum servitium et domus eorum utilitatem sine requisitione liberos dimisimus, ita ut si aliqui de caetero de nostris hominibus sive hospitibus terrae nostrae pertinentibus ad ipsos transmigraverint, statim... expellant”.
8. Ez e szavak egyedüli autentikus értelmezése, amiről bárki meggyőződhet, aki az akkori időszak királyi diplomáit tanulmányozza.
9. Idem 64.: „Ungari vel Siculi”.
10. Idem 1. 80–81., 58. sz.
11. Idem 1. 88., 65. sz. A pápa levele a „barcasági és a hegyentúli területek” főpapjához: „Archipresbitero terrae Boze et ultra montes nivium. Gerentes de clero et populo terrae Borze et ultra montes nivium... curam et sollicitudinem specialem...” L. továbbá 66. sz.: „archipresbitero et clero ac populo terrae Bozo et ultra montes nivium”.
12. Idem 118., 122., 123.
13. Idem 132.
14. Idem 80., 58. sz.
15. Idem 136., 107. sz. és 136., 108. sz.
16. Dr. Pfeiffer N.: *Die ungarische Dominikanerordensprovinz*. Zürich, 1913.
17. A forrás helye: *Chronica anonyma fratrum minorum Germaniae*, ed. Carey, *Analecta Franciscana I*, Quaracchi 1885. 288.
18. *Documente*, 184., 141. sz.
19. Dr. Pfeiffer N. p. 6–7.
20. *Documente*, 138., L. ezenkívül: 136–137., 107.sz.: „Decanus et sacerdotes de terra Burze”.
21. 1234-ben a pápa ezt írja a kunok püspökének: „Strigoniensis Archiepiscopus, tunc in provincia Cumanorum apostolicae sedis legatus... perpetuo statuit observari, quod nulli laico, patronis exceptio, in ecclesiis tuae diocesis praesentare liceat capellanos, et sacerdotes habeant decimarum”.
22. Ser. II. XXVII. kötet, *Memoriile Secției Istorice*, București, 1905. 248–251.
23. Radu Rosetti írása 1905-ből: *Despre unguri și episcopii catolice din Moldova*. In *Analele Academiei Române*. Seria II. XXVII. kötet, Mem. Secț. Ist., București, 1905.
24. Idem 249.
25. Idem 250.
26. A Nemere név jelentése a székely dialektusban: északi szél! L. dr. Ballagi Mór: *Magyar és német szótár*. Budapest, 1890. Nemere.
27. Idem 251.
28. Idem
29. Hașdeu B.: *Arhiva istorică a României I*. București, 1865. 1. 102.
30. C. Auner: *Episcopia de Baia*. *Revista Catolică*, IV. 1915. 89–90.
31. *Codex Bandinus*. Ed. V. A. Ureche, extras din *Analele Academiei Române*. II. kiadás XVI. kötet, Mem. Secț. Ist. București, 1895. 66., 2. sz.
32. Idem 61. 1. sz.
33. Idem 78.: „cum antiquitus haec provincia regi Hungariae esset tributaria”.
34. D. Onciul: *Originile principatelor române*. București, 1899. 93.
35. *Documente I*. 2. 160.
36. C. Auner: *Episcopia Milcoviei*. *Revista Catolică*, 1. 1912. 544. Idem: *A româniilor magyar telepek történeti vázlatja*. Temesvár, 1908.